

ساماندهی، از واژه تا عمل؛ قرائت واژه ساماندهی در مداخلات شهری

گوران عرفانی*
احسان دیزانی**

From the Words to Action, "Organization" In Urban Interventions

Goran Erfani* MA
Ehsan Dizani** MA

Abstract

In Urban interventions, Meaning of "Organization" has different interpretations and even paradoxes. So using of this word in urban plans titles has different reading in both theoretical and Practical parts. Large using of "organization" in urban plans titles and also using as a technical word specifies necessity of precise reading for this word. In This article two parts has analyzed, at first; words, expressions and technical definitions and then experiences.

In Persian language, there is no a precise definition for "organization". By considering of other languages (English, French and Italian) only in French there is an equal word. In spite of having a precise word in French language, their urban intervention experiences have different interpretations and even paradoxes in meaning. In field of domestic regulations, "organization" has just mentioned as a title. In these regulations, "organization" is improving life conditions in urban and rural areas. Urban organizational plans couldn't get a precise approach in both domestic and foreign experiences. In other words, in urban plans, "organization" is not a technical word, but it's only a neutral title which is making clear any theoretical - practical mechanism. In order to use this word in field of urban interventions, it should be mixed with other technical expressions and words.

Keywords

Organization, Urban Intervention, Theoretical - Practical Mechanism

چکیده

قرائت واژه ساماندهی در زمینه مداخلات شهری دارای تفاسیر متفاوت و گاه متناقض است. از این رو کاربرد این واژه در عناوین طرح‌های شهری با برداشتهای متفاوتی، در حوزه نظری و اجرایی همراه شده است. کاربرد وسیع واژه ساماندهی در عناوین طرح‌های شهری از یک سو و قلمداد شدن این واژه به عنوان واژه‌های تخصصی از سوی دیگر، ضرورت تبیین قرائت صحیح از این واژه را مشخص می‌کند. در همین راستا مقاله حاضر حوزه واژگان، اصطلاحات و تعاریف تخصصی و حوزه تجارب موجود در این زمینه را مورد ارزیابی قرار داده است.

واژگان، اصطلاحات تخصصی و تعاریف آنها، نقشی مبنایی در انتقال مفاهیم، پیشبرد و گسترش علوم دارد. در زبان فارسی، واژه "ساماندهی"، دارای تعریف مشخصی در زمینه مداخلات شهری نیست. با ارزیابی زبان‌های مطرح غیر بومی (انگلیسی، فرانسه، ایتالیایی) در زمینه مذکور، معادل واژه "ساماندهی" تنها در زبان فرانسه موجود است. با وجود واژه معادل در زبان فرانسه، تجربیات مداخلات شهری این کشور نیز، عملاً با برداشتهای متفاوت و گاه متناقض همراه شده است.

ساماندهی در عرصه قوانین و مقررات داخلی به صورت یک عنوان مطرح شده است و منظور از آن، بهبود وضع موجود در جهت ارتقای شرایط مناسب زندگی در محدوده‌های شهری و روستایی است. طرح‌های ساماندهی شهری در عرصه تجارب داخلی و خارجی اصول مشخصی را ملاک عمل قرار نداده و گستره مداخلات با عنوان ساماندهی از رویکردهای یکسانی برخوردار نبوده است. به دیگر سخن واژه "ساماندهی" در طرح‌های شهری نه تنها یک اصطلاح کاربردی، بلکه فقط عنوانی خنثی بوده که هیچ‌گونه چارچوب علمی- اجرایی را در زمینه مداخلات شهری نیز تبیین نمی‌نماید. کاربرد این واژه به تنهایی رویکردی تخصصی را تبیین ننموده و در صورت استفاده، بایستی با واژگان و اصطلاحات تخصصی در زمینه مداخلات شهری همراه شود.

واژگان کلیدی

ساماندهی، سازماندهی، مداخله شهری، چارچوب علمی - اجرایی

Goran_erfany@hotmail.com

* کارشناسی ارشد معماری منظر دانشگاه تهران . نویسنده مسئول ۰۹۱۲۱۵۰۱۱۷۳

Ehsan_dizani@yahoo.com

** کارشناسی ارشد مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی دانشگاه تهران

* MA in Landscape Architecture, Tehran University

** MA in Renovation & Restoration of Historical Monuments & sites , Tehran University

مقدمه

نوع رویکرد طرح‌های مداخله شهری را می‌توان از عنوان آنها استنباط نمود. اهمیت عنوان طرح‌های شهری از این جهت است که کاربرد این عناوین، چارچوب علمی-اجرایی طرح‌های مذکور در زمینه مداخلات شهری را نمایان می‌سازد. تدوین چنین چارچوبی، با استفاده از واژگان و اصطلاحات تخصصی صورت می‌گیرد از این رو لازم است در عنوان طرح‌ها نیز نمود یابد. بدیهی است به کارگیری صحیح و دقیق واژگان و اصطلاحات تخصصی در عنوان طرح‌ها موجب درک صحیحی از ماهیت آنها نیز می‌شود.

در این میان واژه "ساماندهی"، در عین پرکاربرد بودن در عناوین طرح‌های شهری، واژه‌ای تخصصی نیز قلمداد می‌شود. مانند:

- طرح ساماندهی محله عودلاجان تهران
- طرح ساماندهی، بهسازی و نوسازی مشارکتی محله سیروس تهران
- طرح‌های ساماندهی شهری محله بل ویل پاریس
- طرح ساماندهی خیابان حیفا (بغداد)

گستره کاربرد این واژه به حدی است که علاوه بر حوزه معماری و شهرسازی، سایر حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... را نیز شامل می‌شود. همانند:

- طرح ساماندهی مسافرهای شخصی
- طرح ساماندهی معاملات املاک و مستغلات کشور
- طرح ساماندهی مد و لباس
- طرح ساماندهی ترافیک

این نوشتار به دنبال تعریفی عام (بین رشته‌ای) از واژه "ساماندهی" نیست؛ بلکه به طور ویژه در پی دستیابی به تلقی از واژه مذکور در زمینه مداخلات شهری است. از ارزیابی طرح‌هایی که با عنوان ساماندهی در زمینه مداخلات شهری مطرح می‌شود، چنین بر می‌آید که برداشت صحیح از واژه مذکور چنان که باید، مورد توجه قرار نگرفته است. از این رو به منظور ریشه‌یابی، تبیین فرایند و نتایج حاصله از برداشت‌هایی که از رویکرد ساماندهی وجود دارد مسایلی مطرح می‌شود؛ از جمله اینکه آیا واژه "ساماندهی" واژه یا اصطلاحی تخصصی در زمینه مداخلات شهری است و در این صورت چه برداشت‌ها و تعاریفی از آن وجود دارد، نتایج و تجربه‌های حاصل از این رویکرد چه بوده است.

پاسخ به مسایل مطرح شده از طریق تعیین رویکرد واژه ساماندهی در حوزه واژگان، اصطلاحات و تعاریف و حوزه تجارب موجود در این زمینه قابل دستیابی است.

روش تحقیق انجام گرفته در این نوشتار، روش تحلیل محتوای کیفی^۱ است. بنا به تعریف، تحلیل محتوا روشی معتبر و قابل تکرار به منظور ساخت یک استنتاج ویژه در یک پژوهش است. ایده اصلی فرایند تحلیل، تفسیر کیفی تحلیل‌ها است. منابع تحلیل شامل حوزه واژگان، اصطلاحات و تعاریف تخصصی، قوانین و تجارب داخلی و خارجی است.

رویکرد تحلیل محتوایی کیفی در این نوشتار، شناخت، تفسیر و تبیین منابع تحلیلی مذکور بوده که در پی استنتاج مصادیق موجود از واژه ساماندهی در گستره مداخلات شهری است.

این نوشتار با قرائت صحیح واژه "ساماندهی" به دنبال اثبات این فرضیه است که کاربرد این واژه هیچ‌گونه چارچوب علمی-اجرایی در زمینه مداخلات شهری تبیین نمی‌نماید.

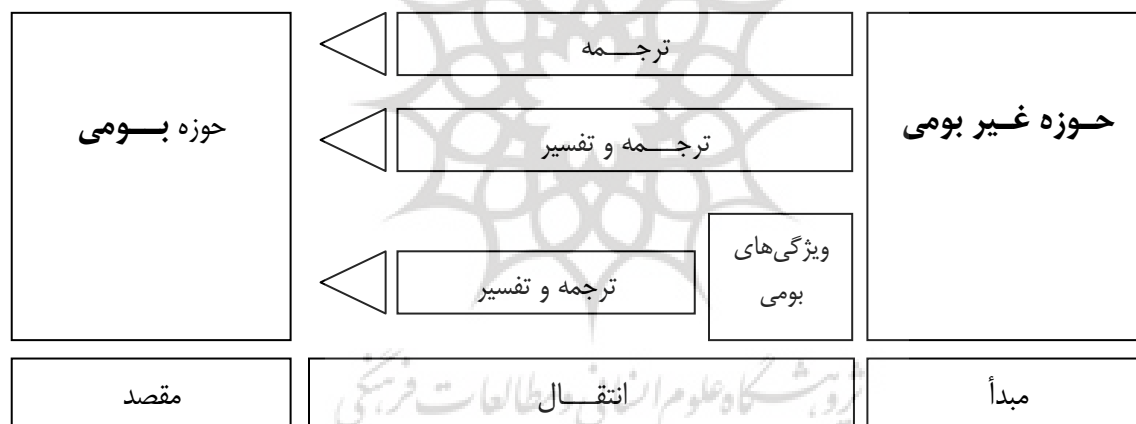
۱. "ساماندهی" در واژگان، اصطلاحات و تعاریف

اهمیت واژگان، اصطلاحات و تعاریف تخصصی در زمینه مداخلات شهری از دو جنبه مطرح است: نخست این که در جامعه تخصصی برای انتقال مفاهیم علمی ناگزیر نیازمند استفاده از واژگان و تعاریف واحدی هستیم. در صورت وجود تناقض در این اصطلاحات و تعاریف، انتقال مفاهیم مورد نظر به درستی انجام نپذیرفته و فرایند ادراک مباحث تخصصی را با معضلات و مسایل پیچیده‌ای روبرو خواهد نمود.

دوم این که پیشبرد و گسترش هر علمی نیازمند پایه‌گذاری ادبیات تخصصی مربوطه براساس واژگان، اصطلاحات و تعاریف واحد است. به عبارتی واژگان و اصطلاحات با تعاریف مشخص است که به جامعه تخصصی امکان گسترش و پیشبرد علوم مختلف را می‌دهد.

تدوین واژگان، اصطلاحات و تعاریف (ادبیات تخصصی) در زمینه مداخلات شهری در کشور ما خاستگاهی سه‌گانه دارد:

- الف. ادبیاتی که صرفاً بر مبنای ترجمه منابع علمی کشورهای توسعه‌یافته^۲ بیان می‌شود.
- ب. ادبیاتی که علاوه بر ترجمه، به تفسیر منابع علمی کشورهای توسعه‌یافته نیز می‌پردازد.
- ج. ادبیاتی که علاوه بر در نظر گرفتن ادبیات کشورهای توسعه‌یافته، بر مبنای ویژگی‌های بومی^۳ نیز به تبیین ادبیات تخصصی در زمینه مداخلات شهری می‌پردازد. (شکل ۱)

شکل ۱. فرایند تولید ادبیات بومی، مأخذ: نگارنده

امکان برقراری ارتباط با مبدأ، اولین مرحله تولید است که بیشتر به صورت ترجمه بوده و به تدریج با ارائه تفسیرها و تحلیل‌های علمی به تولید ادبیات مورد نظر، منطبق با نیازهای کشور مقصد منجر می‌شود. کشور ما نیز در گستره ادبیات تخصصی مداخلات شهری در طیف ذکر شده قرار دارد و هنوز به جایگاه ثابت علمی نرسیده است. از این رو درگام نخست برای درک و بیان ادبیات حوزه غیر بومی نیازمند ترجمه‌ایم. ابتدا واژگان و سپس تعاریف آنها ترجمه می‌شوند. ترجمه در این حوزه یا لفظ به لفظ و یا معنایی صورت می‌گیرد. مترجم در هر دو گونه از ترجمه، بعد از معنای واژگان به ترجمه تعاریف مؤلف می‌پردازد. همین جا است که این ادبیات در دو مرحله از منظور اصلی مؤلف دور شده و برداشت مترجم با آن آمیخته می‌شود.

برای مثال برداشت‌های متفاوتی از واژه Image در کتاب "The Image of the City" مطرح شده است. "امروزه اکثریت قریب به اتفاق مدیران، معماران، برنامه‌ریزان و نهادهایی که از این واژه استفاده می‌کنند، آن را با منظر اشتباه می‌گیرند" [پاکزاد، ۱۳۸۵: ۲۱]. در حالی که "منظور کوین لینچ از Image، منظر، یا آنچه به چشم آید نبوده، بلکه تصویر ذهنی‌ای است که از یک منظر عینی در ذهن ایجاد می‌شود" [پاکزاد، ۱۳۸۵: ۲۵]. حال که برداشت‌های متفاوتی از واژه Image وجود دارد باید

ترجمه و تعریفی، مجدد ارائه شود که به مقصود اصلی مؤلف نزدیکتر باشد؛ چرا که در غیر این صورت سردرگمی‌ها در رابطه با واژه مذکور ادامه داشته و کاربردی نخواهد بود. در رابطه با واژه مذکور "یا باید به برگردان واژه Image به سیما وفادار ماند، یا برای جلوگیری از خلط مبحث، فعلاً استفاده از واژه سیما را مسکوت گذاشت و به جای آن از واژه‌ای دیگر، همچون "تصویر ذهنی" که در میان روانشناسان فارسی زبان بسیار رایج است، استفاده نمود" [همان]. حال باید به اثرات سوء برداشت‌های قبلی پرداخت که در صورت پذیرش ترجمه جدید اتفاق می‌افتد، از این رو "می‌بایست هر چه سریعتر جایگزین‌هایی برای واژه‌های پارادکس مانند ساماندهی سیما، سیماسازی، سیمای زمین، سیمای سرزمین، سیمای خیابان و ... پیدا کرد" [همان].

از این رو برای بکاربردن واژگان، اصطلاحات و تعاریف تخصصی ترجمه شده، باید ادبیاتی که در رابطه با آنها وجود دارد به طور دقیق ارزیابی شود چرا که در غیر این صورت مانند مثال فوق باعث سردرگمی و برداشت‌های گوناگون شده و نیاز به تعاریف چندین باره پیدا خواهد کرد. این ارزیابی شامل معنای واژه مورد نظر در زبان‌های مبدأ و مقصد و تعاریف موجود از آن است، در همین راستا به منظور تبیین واژه "ساماندهی" معانی و تعاریف موجود از آن، در زبان‌های فارسی، انگلیسی، فرانسه و ایتالیایی بیان شده است.

- در لغتنامه دهخدا از "ساماندهی" ضمن اینکه با عنوان "سامان دادن" نام برده شده، از لحاظ معنایی به نظم و ترتیب دادن، سر و صورت دادن تعبیر شده است. اصطلاح "ساماندهی" از دو بخش "سامان" و "دهی" پدید آمده که واژه سامان، تعابیر معنایی متنوعی را داراست. مانند شهر و قصبه، نشانه‌گاه مرزی، ترتیب و اسباب و آرایش، بشایسته، حد و اندازه، آرام و سکون، قدرت و قوت، دولت و ثروت، عاقبت و سرانجام ... [دهخدا، ۱۳۷۷: جلد نهم].

در حوزه ادبیات مداخلات شهری عموماً "سازماندهی" معادل واژه "ساماندهی" در نظر گرفته می‌شود، در حالی که واژه سازماندهی به "عمل سازمان دادن" تعبیر می‌شود [انوری، ۱۳۸۱: جلد پنجم]. این واژه همانند ساماندهی از ترکیب دو واژه "سازمان" و "دهی" ساخته شده است. واژه سازمان به معنای تشکیلات [دهخدا، ۱۳۷۷: جلد نهم] و یا مؤسسه، نهاد، نظام و برنامه مشخص فرد یا گروهی از افراد [انوری، ۱۳۸۱: جلد پنجم] تعبیر می‌شود. مقایسه دو واژه سامان و سازمان نشان می‌دهد که گستره معنایی واژه "سامان" به مراتب وسیع‌تر از واژه "سازمان" است. به دیگر سخن گستره معنایی واژه "ساماندهی" شامل واژه "سازماندهی" نیز می‌شود.

- در زبان انگلیسی واژه معینی برای ساماندهی وجود ندارد. در اغلب موارد از واژگان Improvment, Organization, Arrangement ... استفاده شده است. واژه Organization از ریشه واژه Organ به معنای ساز، ابزار، وسیله ... می‌باشد. از طرفی بن واژه "سازماندهی" در زبان فارسی واژه "ساز" است. قرابت معنایی واژگان فوق نمایانگر وجود معادل صحیح انگلیسی واژه Organization برای واژه سازماندهی است. از این رو واژه Organization همانند سازماندهی می‌تواند یکی از تعابیر ساماندهی باشد. اما واژه Imprpovmen در معنای کلی به معنی بهبود و ترقی و حتی در اصطلاح تخصصی معادل بهسازی است. واژه Arrangement نیز به معنای چیدمان و آرایش، نزدیک‌تر است.

- در زبان ایتالیایی واژگان Organizzazione و Sistemazione معادل واژه ساماندهی معرفی می‌شوند. این واژگان نیز به مفهوم "سازمان دادن" نزدیک‌ترند.

- در زبان فرانسه، واژه Aménagement معادل واژه ساماندهی است. فرهنگ واژگان Larousse از این واژه سه تعبیر دارد:

۱. عملی که موجب نظم یک محل شده یا نتیجه همان عمل باشد. مانند: ساماندهی یک آپارتمان
۲. چیدمان (بیشتر در حوزه ادبیات)، مانند: ساماندهی متون حقوقی
۳. مجموعه قواعدی که برای ارزش‌گذاری و مدیریت بهتر یک مجموعه به کار می‌رود. (جدول ۱)

ادبیات غیر بومی		ادبیات بومی		
زبان	انگلیسی	فرانسه	ایتالیایی	فارسی
واژه	Organization	Amenagement	Organizzazione	ساماندهی
معنای واژه	نظم بخشیدن، انتظام دادن به یک سیستم	عمل مرتب کردن یک چیزی یا محلی	سازمان دادن	سامان دادن، نظم و ترتیب دادن
واژگان همتراز	Improvement Arrangement	Organisation Arrangement	Sistemazione	سازماندهی، بهبود

جدول ۱. ساماندهی در واژگان، مأخذ: نگارنده

۲. ساماندهی در عرصه عمل- ایران

در ایران عنوان "ساماندهی"، غالباً در زمینه قوانین و مقررات و همچنین طرح‌های مداخلات شهری مطرح شده است. در همین راستا ضمن بررسی قوانین و مقررات کشور، به طرح ساماندهی دو محله تاریخی شهر تهران پرداخته شده است.

۲.۱. ساماندهی در قوانین و مقررات

به منظور دستیابی به جایگاه واژه "ساماندهی" در مجموعه قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط با مداخلات شهری، محتوای عناوین ذیل مورد ارزیابی قرار گرفتند:

- مجموعه قوانین، مقررات، آیین‌نامه‌ها، مصوبات، بخشنامه‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور.
- قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۱ شهریور ۱۳۸۲).
- آیین‌نامه اجرایی بند (ج) ماده ۱۶۶ - قانون برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (مصوب ۹ خرداد ۱۳۸۰).
- مقررات شهرسازی و معماری و طرح‌های توسعه و عمران مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران (از تاریخ تأسیس تا پایان شهریور ۱۳۸۸).
- قوانین و آیین‌نامه‌های شهرسازی و معماری مورد عمل.
- و ...

نتایج حاصله از ارزیابی قوانین و آیین‌نامه‌ها در بکارگیری واژه "ساماندهی" به‌طور اختصار به شرح ذیل است:

- در مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی، ساماندهی با رویکردهای ساماندهی کالبدی، ساماندهی زیرساخت‌های شهری، ساماندهی کارکردی و ... مطرح می‌شود.
- "ساماندهی کالبدی" به کفسازی، محوطه‌سازی، رنگ‌آمیزی اثاثیه و جداره‌های شهری و ... تعبیر می‌شود.
- "ساماندهی زیرساخت‌های شهری" که به معنای ایجاد یک کانال مشترک انرژی در معابر منتهی می‌شود.
- "ساماندهی کارکردی" تنها به امکان حضور فعالیت‌های موقت در فضاهای شهری محدود می‌شود.

در متون قانونی، مصوبات و آیین‌نامه‌ها از واژه ساماندهی به معانی متفاوتی تعبیر شده است :

- ساماندهی معابر و فضاهای عمومی،
- ساماندهی تأسیسات و تجهیزات شهری،
- محوطه‌سازی و تأمین روشنایی،
- اطلاع‌رسانی و نصب تابلوهای راهنمایی شهری مرتبط با آثار تاریخی،
- ساماندهی و احیای ابنیه و بافت‌های تاریخی،
- ساماندهی منظر شهری،
- ساماندهی کالبدی،
- ساماندهی کارکردی،
- ساماندهی زیرساخت‌های شهری،
- ...

۲.۲. طرح ساماندهی محله عودلاجان تهران

محله عودلاجان پیش از دوره صفویه، یکی از چهار محله اولیه تهران قدیم بوده است که به دلیل همجواری با بازار و وجود عناصر ارزشمند تاریخی، اهمیت فراوانی دارد. در طی سال‌ها، اقدامات گوناگونی در چارچوب طرح‌های مختلف در محله عودلاجان صورت گرفت. از جمله این طرح‌ها تهیه "طرح ساماندهی محله عودلاجان"^۴ توسط شرکت مهندسی مشاور نگین شهر، در سال ۱۳۸۳ بوده است.

در پی برقراری امنیت اجتماعی و به موازات تهیه "طرح ساماندهی" محله توسط شرکت مذکور، بنیاد تعاون ناجا با راه‌اندازی دفتر تملک در محله، شروع به تملک خانه‌ها و واحدهای تجاری ساکنان نمود. از سوی دیگر، عده‌ای از ساکنان خانه‌های خود را به شهرداری یا کارگزار آن واگذار کردند. این واحدها که به صورت نیمه مخروبه و متروکه باقی ماند، به تدریج مشکلاتی برای ساکنان ایجاد کرد و تبدیل به مکان‌هایی برای انواع خلاف‌ها، بزهکاری‌ها و آلودگی‌های زیست محیطی شد. به دنبال اعتراض ساکنان و برای رفع این مشکلات، واحدهای تملک شده یا کاملاً تخریب و آسفالت و یا مقابل ورودی‌های آنها دیوارهای مرتفعی احداث شد. این تخریب‌ها که بدون برنامه دقیق و توجه به ارزش‌های بناها و بافت تاریخی صورت گرفت، موجب گسستگی و انفصال بافت محله شد. در حقیقت ایجاد فضاهای باز وسیع تعریف نشده و فاقد نظارت اجتماعی، موجب ایجاد انواع معضلات شد.

به دنبال ثبت بافت تاریخی محله عودلاجان، توسط سازمان میراث فرهنگی کشور در سال ۱۳۸۵، ضوابطی جهت هرگونه ساخت و ساز در این محدوده تدوین شد. این ضوابط^۵ که عمدتاً بازدارنده بود، اگرچه که ساخت و سازهای ناهمگون با بافت از حیث ارتفاع، نماسازی و فرم را متوقف می‌کرد، اما با توجه به نفوذ کاربری‌های پشتیبان بازار به داخل محله و عدم صرفه اقتصادی ساخت و ساز، روند تبدیل واحدهای مسکونی به انبار و کارگاه را نیز تشدید می‌نمود.^۶

مداخله شهری در محله عودلاجان که با عنوان "طرح ساماندهی" مطرح شد با غالب بودن وجه اقتصادی طرح، در پی نوسازی محله مذکور بود. با ثبت بافت تاریخی محله عودلاجان و در پی آن الزام در رعایت ضوابط ارتفاعی، توجیه اقتصادی طرح از بین رفت و با وقوع دیگر مشکلات، عملاً نوسازی بافت تخریب شده صورت نگرفت. در نهایت در تجربه طرح محله عودلاجان با رویکرد "ساماندهی"، آنچه که نصیب محله شد، تخریب وسیع در بافت تاریخی محله بود. به عبارتی در یک نمونه مداخله شهری با موضوع "ساماندهی" یک محله، ساماندهی هم‌تراز با تخریب و نوسازی در نظر گرفته شد.

۳.۲. طرح ساماندهی، بهسازی و نوسازی مشارکتی محله سیروس

محله سیروس (چاله میدان سابق) از محلات پنج‌گانه تهران عصر قاجاری است که به دلیل فاصله بیشتر آن با بازار نسبت به محلات عودلاجان، پامنار و ... زمانی بکرترین بافت تاریخی تهران بود. اما طرح‌های متعددی که برای این محله تهیه و به اجرا رسید اکثراً نیمه‌کاره رها شد و بافت تاریخی را با مسایل و معضلات بسیاری روبرو ساخت. از جمله این طرح‌ها، طرح ویژه محله سیروس است که در زمستان ۱۳۸۳ با عنوان "طرح ساماندهی، بهسازی و نوسازی مشارکتی محله سیروس"^۷ در محدوده‌ای به وسعت ۴۰ هکتار توسط مشاور باوند تهیه شد. محتوای طرح همان‌طوری که از نام طرح مشخص است مشارکتی، ساماندهی، بهسازی، نوسازی در نظر گرفته شده است. بهره‌گیری از مشارکت مردم، بخش عمومی، بخش خصوصی و دولت در عمران این محله برای ساماندهی بافت فرسوده و بهسازی و نوسازی بناها و فضاها به کمک روش‌های تشویقی از هدفهای این طرح است.

در طرح محله سیروس "ساماندهی" متناظر با بهسازی و نوسازی آمده است و هر سه این واژگان در راستای رویکرد مشارکتی در شهر سازی، در نظر گرفته شده است. از این رو در طرح محله سیروس گستره "ساماندهی" با بهسازی و نوسازی هم‌تراز شده است.

۳. "ساماندهی" در عرصه عمل- تجارب خارجی

به دلیل وجود واژه‌های مشخص برای "ساماندهی" در زبان فرانسه به بیان و تحلیل تجارب این کشور در زمینه مداخلات شهری پرداخته شده است. محله بلویل پاریس محل انجام یکی از تجارب گرانبهای این کشور است که در یکصد سال گذشته طرح‌های متعددی با عنوان ساماندهی برای آن تهیه شده است.

۳.۱. بلویل^۸، از بلوک ناسالم^۹ تا اقدامات گسترده ساماندهی^{۱۰} شهری

با اقدامات "هوسمان" در پاریس، کارگران، مرکز شهر را ترک کرده و به محلات جدید حاشیه‌ای می رفتند و این امر بر روند ازدیاد تراکم محله روستایی- حاشیه‌ای بلویل می‌افزود، پذیرای جمعیت مهاجر سایر روستاها نیز بود، به تدریج محله‌ای خاص با هویت مردمی (عامیانه) و پرتحرک شکل می‌گرفت: بافتی متراکم از اماکن تجاری، کارگاهی، صنایع کوچک، سازمان‌های بزرگ تعاونی، مانند بلویلواز، فضاهای تفریحی و کانون‌های مبارزات سیاسی. خانه‌های کارگری، کارگاه‌ها، بارها و کافه‌ها در شبکه به هم فشرده‌ای از گذرها، بن‌بست‌ها و کوی‌های باریک، که بر مبنای تقسیمات اراضی کشاورزی شکل گرفت، ساخته می‌شد و نوع خاصی از زندگی اجتماعی مرتبط با این شکل خاص شهری و ساکنین همگون آن، که همگی از کارگران و طبقه عامه بودند، به وجود آمد.

یکی دیگر از ویژگی‌های بلویل زاغه‌های آن است که باعث می‌شد منطقه در سال ۱۹۱۹ مشمول طبقه‌بندی بلوک‌های ناسالم شود. این طبقه‌بندی، مرجع و مبنای طرح‌های عملیات ساماندهی شهری این محله در اوایل قرن بیستم قرار گرفت.^{۱۱} در همین سال‌ها اولین طرح، تحت عنوان "عملیات ساماندهی شهری" جهت مداخله در محله بلویل مطرح شد. این طرح در پی مداخله دولت در بخش‌های قدیمی بلویل جهت حل معضلات اجتماعی و مشکلات ناشی از کمبود مسکن بود. طرح ساماندهی محله با تخریب کلی بلوک‌های ناسالم محله به اتمام رسید.

با افزایش تراکم محله بلویل، پروژه‌های بزرگ دولتی جهت ساماندهی آن طراحی و در فاصله سال‌های ۱۹۳۲ تا ۱۹۵۶، طرح‌های متفاوتی با عنوان ساماندهی مطرح شد. ماهیت این طرح‌ها دخالت در چند نقطه مهم شهری توسط دولت بود که اجرای آنها با عملیات تخریب و بازسازی همراه می‌شد.

"عملیات نوسازی شهری" که در فاصله سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ با هدف ساماندهی محله مطرح شد. در این طرح ساماندهی به مثابه نوسازی شهری تعریف شد که از طریق عملیات تخریب و نوسازی بلوک‌های ناسالم تبلور کالبدی یافت.

از دهه ۷۰ به بعد، پروژه‌های "منطقه ساماندهی مشاوره‌ای" (ZAC)^{۱۲} جانشین طرح‌های نوسازی شهری شد. در این طرح‌ها، ساماندهی، ساخت محلات جدید با فعالیت‌های اقتصادی و تجهیزات شهری در مجاورت محلات مذکور تعریف می‌شد. راهکارهای اجرایی طرح، عملیات تخریب کلی و بازسازی شهری است.

در اواخر دهه ۷۰، طرح دیگری با عنوان "طرح جدید ساماندهی" مطرح شد و همچنان که از عنوان آن بر می‌آید مدیریت شهری وقت به دنبال تعلق متفاوتی از ساماندهی شهری است. این بار ساماندهی به مثابه مداخله در فضاهای عمومی، حفظ و دیده شدن بعضی از بناهای ارزشمند موجود در محله تعبیر و راهکارهای اجرایی طرح هم با اقدامات حفاظت، مرمت بناهای ارزشمند محله و... همراه شد.

در سال ۱۹۸۰، طرحی با عنوان "طرح ساماندهی با بل‌ویل" تعریف شد. در طرح مذکور تعلق از ساماندهی حل معضلات بلوک ناسالم شهری است که در نهایت به درخواست اهالی محله متوقف شد.

در اواسط دهه ۹۰، "طرح ساماندهی جدید محله" مطرح و حفظ میراث محله همگام با مشارکت مردمی، معادل ساماندهی تعریف شد. در کنار حفاظت و مرمت ابنیه ارزشمند، مشارکت اجتماعی به عنوان راهکارهای اجرایی طرح ساماندهی نمود یافت. در شکل زیر لیست طرح‌های ساماندهی محله بل‌ویل به همراه رویکردها و راهکارهای اجرایی طرح‌های مذکور بیان شده است. (جدول ۲)

سال	عنوان طرح	ساماندهی به مثابه	راهکار اجرایی
1919	عملیات ساماندهی شهری	مداخله دولت در بخش بل ویل قدیمی جهت حل معضلات اجتماعی و مشکل مسکن	تعریف پروژه‌های تخریب کلی بلوک‌های ناسالم
1937 - 1956	پروژه های بزرگ دولتی جهت ساماندهی	دخالته در چند نقطه شهری (انجام پروژه های بزرگ دولتی)	عملیات تخریب و بازسازی
1960 - 1970	عملیات نوسازی شهری	نوسازی شهری	عملیات تخریب و نوسازی (بلوک‌های ناسالم)
1970- 1980	منطقه ساماندهی مشاوره‌ای (ZAC)	ساخت محلات جدید با فعالیت اقتصادی و تجهیزات شهری در مجاورت آنها	عملیات تخریب کلی و بازسازی
1977	طرح جدید ساماندهی	مداخله در فضاهای عمومی، حفظ و دیده شدن بعضی از بناهای ارزشمند موجود محله ...	حفاظت، مرمت ...
1980	طرح ساماندهی با بل ویل	حل معضل بلوک‌های ناسالم شهری	به درخواست اهالی محله طرح متوقف می‌شود.
1996	طرح ساماندهی جدید محله	حفظ میراث محله و جلب بیشتر مشارکت مردمی	حفاظت، مرمت، مشارکت مردمی

جدول ۲. طرح‌های ساماندهی محله بل‌ویل، مأخذ: نگارنده

از جمله عواملی که بلویل را به یک محله خاص تبدیل نمود، تداوم حفظ محله بلویل از سال ۱۹۱۹ به عنوان یک محله اولویت دار در مداخله شهری بود. به این مفهوم که از تخریب تا محافظت، به هر حال همواره باید در بلویل مداخله نمود. همه این مداخلات که در قالب طرح‌های ساماندهی تعریف شد به دست مقامات دولتی به اجرا رسید. در مقابل، اهالی بلویل نیز عکس‌العمل نشان داده و در برابر مداخله‌ای که از بالادست می‌آمد، بی تفاوت نماند. بنابراین تغییر و شکل‌گیری تدریجی بلویل در تقابل خواسته‌های ساکنین و مقامات دولتی تحت عنوان طرح‌های ساماندهی محله بلویل صورت پذیرفت. بلویل امروزی محصول مشترک مداخلات شهری - اجتماعی و دگرگونی‌های اجتماعی محله است؛ دگرگونی‌های اجتماعی که یا خود به خودی بودند و یا در پی سیاست‌های دولتی (طرح‌های ساماندهی) ایجاد می‌شدند. به عبارت دیگر، واقعیت بلویل و خاطره جمعی آن همان قدر که نتیجه ویژگی‌های اجتماعی محلی است، نتیجه پروژه‌های دولتی و نوع تلقی از ساماندهی در قالب طرح‌های ساماندهی شهری نیز هست.^{۱۳}

۳.۲. ساماندهی خیابان حيفا (بغداد)

طرح ساماندهی و سازندگی منطقه کرخ (قسمت شرقی بغداد) به عنوان پروژه‌ای مهم از جایگاه ویژه‌ای در شهر تاریخی بغداد برخوردار است. منطقه کرخ جزو قدیمی و تاریخی‌ترین مناطق بغداد به شمار می‌آید، که به همراه رصافه در سوی دیگر رود دجله، مرکز شهر بغداد را تشکیل می‌دهد. البته منطقه کرخ به دلیل ویژگی خاص و متمایزش در طول تاریخ، از اهمیت بیشتری برخوردار است به طوری که که خیابان حيفا به عنوان محور ساختاری و شریانی آن به حساب می‌آید. به همین دلیل شهرداری بغداد، در نظر گرفت تا برنامه‌های زیرساختی و پایه‌ای جدید را جهت ارتقای کیفیت محیطی و پیشرفت منطقه به عنوان یک کل منسجم و همچنین صیانت از خصوصیات فرهنگی شهر و حفظ شهرت و اعتبار آن، تدوین و تنظیم نماید.

اجرای طرح ساماندهی خیابان حيفا، نقطه شروع و ابتدایی این پروژه بزرگ قلمداد می‌شود، در واقع از این نقطه و این پروژه، فکر و ایده ساماندهی و گسترش منطقه تاریخی کرخ، شکل گرفت. این منطقه برای مدت‌های طولانی، فراموش شده بود.^{۱۴}

ویژگی‌های طرح

حفظ و نگهداری و صیانت از آداب، سنن و رفتارهای فرهنگی - اجتماعی شهر، از طریق مرمت و ساماندهی بناهای تاریخی شامل موارد زیر است:

مرمت نه باب خانه مسکونی، مسجد جامع عطا، مسجد جامع امین، مسجد جامع شیخ صندل، آسفالت کوچه‌های مجاور طرح

خدمات ارائه شده

این خدمات شامل:

ایجاد کافه تریاها و چایخانه‌ها، و همچنین تأمین زیرساخت‌هایی شامل برق، آب بهداشتی، آب مصرفی برای شست و شو، گاز، تهویه مطبوع، شوتینگ زباله، شیرهای آتش‌نشانی و پناهگاه‌ها است.

احیای خیابان

زیرسازی دوباره خیابان، آسفالت خیابان، کوچه‌های مجاور، پیاده‌روها، نصب تجهیزات خیابان و پیاده‌رو به میلان شهری، نیمکت‌ها، وسایل بازی کودکان، آبنما و فضاهای سبز و درخت و باغچه گل، تلفن‌های همگانی، تیرهای چراغ برق و چراغ‌های راهنمایی و رانندگی، نورپردازی خیابان، ایجاد فضاهای جمعی و درخت‌کاری جهت ایجاد سایه، از جمله موارد قابل ذکر جهت احیای دوباره خیابان حيفا به شمار می‌رود.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

- در حوزه ادبیات مداخلات شهری عموماً "ساماندهی" معادل واژه "ساماندهی" در نظر گرفته می‌شود. مقایسه دو واژه سامان و سازمان نشان می‌دهد که گستره معنایی واژه "ساماندهی" شامل "ساماندهی" نیز می‌شود. در زبان فرانسه، واژه "ساماندهی" معادل Aménagement است. در زبان‌های انگلیسی و ایتالیایی این واژه فاقد معادل تخصصی است. البته واژه انگلیسی Organization همانند واژه "ساماندهی" می‌تواند یکی از تعابیر ساماندهی باشد نه معادل آن. "ساماندهی" واژه‌ای پر کاربرد در زمینه مداخلات شهری است که در ادبیات مربوط به آن، برداشت‌های متنوع و گاه متفاوتی وجود دارد و در نتیجه تعریف مشخصی در ادبیات تخصصی این واژه در زمینه مداخلات شهری وجود ندارد.
 - واژه "ساماندهی" در زمینه مداخلات شهری در مجموعه قوانین، مصوبات و مقررات کشور به صورت یک "عنوان" مطرح می‌شود نه یک رویکرد خاص در نوع طراحی، برنامه‌ریزی و یا حتی شیوه مداخله. به عبارتی منظور از ساماندهی، بهبود وضع موجود در جهت افزایش شرایط مناسب زندگی در محدوده‌های شهری و روستایی است.
 - در طرح ساماندهی محله عودلاجان تهران، تخریب و نوسازی بافت، رویکرد اصلی بود که در اجرا فقط با تخریب بافت تاریخی محله همراه شد. در تجربه طرح ساماندهی، بهسازی و نوسازی مشارکتی محله سیروس، واژگان بهسازی و نوسازی هم‌تراز با واژه ساماندهی قلمداد شد.
 - در طرح‌های متعدد ساماندهی شهری محله بل‌ویل پاریس، ساماندهی در عمل با رویکردهای متفاوت و گاه متناقض همراه بود به طوری که گاه ساماندهی فقط تخریب صرف و گاه تخریب و نوسازی توأمان، زمانی ساماندهی طرحی دولتی و زمانی دیگر طرحی مشارکتی تلقی شد. در مقطعی ساماندهی فقط به انجام چند پروژه بزرگ شهری در محله محدود می‌شد و در زمانی دیگر دخالت در فضاهای عمومی در کنار فضاهای خصوصی بود.
 - در ادبیات موضوعی طرح ساماندهی خیابان حیفاء، ساماندهی، معادل سازندگی انتخاب شده و به تناوب از ساماندهی و سازندگی منطقه کرخ نام برده شد. تلقی مجموعه مدیریت شهری بغداد از ساماندهی، ایجاد بیشترین تغییرات در محیط شهری به‌ویژه به لحاظ کالبدی (بازسازی و ساماندهی خیابان حیفاء) بود. حفظ و نگهداری و صیانت از آداب، سنن و رفتارهای فرهنگی - اجتماعی شهر، از طریق مرمت و ساماندهی بناهای تاریخی امکان پذیر است. این ساماندهی منجر به مرمت چندین بنا، آسفالت خیابان اصلی حیفاء و کوچه‌های متصل به آن و تجهیزات و تأسیسات شهری و درختکاری مسیرها شد. از این رو ساماندهی به مثابه مداخله در چندین بنا، خیابان اصلی حیفاء و کوچه‌های اطراف آن در نظر گرفته شده است و راهکار اجرایی آن از طریق مرمت ابنیه و بهسازی خیابان تعریف شد.
 - بنابراین در طرح‌های ساماندهی داخلی و خارجی استفاده از واژه ساماندهی فارغ از یک رویکرد خاص، و تنها به مثابه ایجاد تغییرات محیطی در جهت بهبود کیفیت محیط شهری مطرح می‌شود و استفاده از این واژه الزام یا محدودیت ویژه‌ای برای مجموعه مدیریت شهری ایجاد نمی‌نماید.^{۱۵}
- بنابر تحقیق حاضر "ساماندهی" در گستره واژگان و اصطلاحات؛ تخریب، نوسازی، بازسازی، حفاظت، ارتقاء و کیفیت‌بخشی، نگهداری، جلب مشارکت و بسیاری واژه‌ها و اصطلاحات دیگر در زمینه مداخلات شهری تلقی شده است. واژگان و اصطلاحات فوق جدا از واژه "ساماندهی" هر کدام در زمینه مداخلات شهری دارای چارچوب مشخصی است در صورتی که واژه ساماندهی دارای چنین چارچوبی نیست. بنابراین کاربرد واژه "ساماندهی" هیچ‌گونه چارچوب علمی - اجرایی و یا قانونی را پیش روی طراحان، برنامه‌ریزان و مدیران شهری قرار نمی‌دهد. کاربرد این واژه در طرح‌های شهری فقط یک عنوان بوده و الزام یا گستره ویژه‌ای را برای طرح‌های مذکور تبیین نمی‌نماید. از این رو واژه "ساماندهی" به تنهایی رویکردی تخصصی را تبیین ننموده و در صورت به کارگیری، بایستی با واژگان و اصطلاحات تخصصی در زمینه مداخلات شهری همراه شود.

پی نوشت‌ها

۱. تحلیل محتوای کیفی، عبارت است از مجموعه تکنیک‌هایی برای تحلیل سیستماتیک داده‌ها.
۲. منظور از حوزه غیر بومی (کشورهای توسعه‌یافته)، ادبیاتی است که در محل ایجاد خود بیان شده و منطبق بر نیازهای همان بوم نیز بکار گرفته می‌شود. کشورهای توسعه‌یافته در ادبیات شهرشناختی، به دلیل وجود جایگاه علمی تبیین شده شان، ارتباط مؤثر علمی با کشورهای هم‌تراز خود دارد که در نهایت باعث پیشرفت و گسترش این ادبیات و تثبیت جایگاه آنها می‌شود. حال در ادبیات شهرشناختی بومی‌هایی که تولیدکننده نیستند، الزام استفاده از ادبیات ملل پیشرو وجود دارد تا با تکیه بر تولیدات علمی ملل پیشرفته به‌تدریج بتواند نیازهای علمی خود را برآورده سازد.
۳. در ادبیات شهرشناختی مطرح در مجامع دانشگاهی، حوزه بومی همان است که توسط کارشناسان داخلی بیان می‌شود و حوزه غیر بومی ادبیات ملل پیشرو (کشورهای توسعه یافته) در این زمینه است.
۴. آرشیو سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۸۶.
۵. شامل رعایت حداکثر ارتفاع ۷/۵ متر و رعایت مصالح خاص در نماسازی.
۶. در نیمه دوم سال ۱۳۸۶، تهیه طرح منظر شهری برای محله عودلاجان در دستور کار سازمان نوسازی شهر تهران قرار گرفت.
۷. آرشیو سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۸۶.

۸. Belleville [Belle]: زیبا - [Ville]: شهر

۹. L'îlot insalubre

۱۰. Aménagement

۱۱. آرشیو سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۸۶

۱۲. Zone d'Aménagement Concerté (ZAC).

۱۳. در مجله فرانسوی زبان "مانیتور" واژه ساماندهی (Aménagement) به تعابیر مختلف ذیل بکار رفته است: بازسازی شهری (L'ville (re'innvent'e)، یک طبیعت شهری جدید (une nouvelle nature urbaine)، ماشین اهلی (La Voiture domestique'e)، شهر فعال (La ville active)، آماده کردن شهرهای مدرن (Re'parer la ville moderne).

۱۴. شهرداری پایتخت، تأکید خاصی بر استفاده از پیشرفته‌ترین تکنولوژی‌ها و روش‌های مدرن طراحی و ساخت برای بازسازی و ساماندهی خیابان حیفا برای نیل به اهداف مذکور، داشته است. در این راستا همه سازمان‌ها و مؤسسات وابسته به شهرداری، خصوصاً معاونت عمرانی شهرداری (مجری طرح)، برای اجرای این پروژه و موفقیت آن، مشارکت سازنده و فعال داشته است. این سازمان‌ها عبارت است از: معاونت طرح و توسعه و برنامه‌ریزی، معاونت ایجاد پارک‌ها، درختکاری و فضاهای تفریحی، معاونت راه‌سازی، سازمان تصفیه‌سازی آب شهر، سازمان آب و فاضلاب شهر، سازمان نقشه‌برداری و... .

۱۵. علاوه بر اثبات فرضیه نوشتار حاضر، فصل مشترکی در زمینه‌های مورد بررسی (واژگان و اصطلاحات و تعاریف تخصصی، قوانین و مقررات و تجارب داخلی و خارجی) وجود دارد که موجب ارزیابی رویکرد ساماندهی نزدیک به مفاهیم بهسازی، ساماندهی و ارتقای کیفیت فضای شهری می‌شود.

فهرست منابع

- آرشیو سازمان نوسازی شهر تهران. ۱۳۸۶. معاونت طرح و توسعه. گروه پژوهش و نشر.
- آیتو، جان. ۱۳۸۶. فرهنگ و ریشه شناسی انگلیسی. ت: حمید کاشانیان. انتشارات معین. تهران.
- انوری، حسن. ۱۳۸۱. فرهنگ بزرگ سخن. هشت جلد. تهران.
- پاکزاد، جهانشاه. زمستان ۱۳۸۵. سیمای شهر: آنچه کوین لینچ از آن می فهمید. مجله آبادی. شماره ۵۳.
- حبیبی، سید محسن؛ مقصودی، ملیحه. ۱۳۸۲. اصطلاحات و واژه شناسی مرمت. مجله هفت شهر، شماره ۱۲ و ۱۳.
- دبیرخانه شورای عالی معماری و شهرسازی ایران. ۱۳۸۲. مقررات شهرسازی و معماری و طرح های توسعه و عمران مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، نشر توسعه ایران. تهران.
- دهخدا، علی اکبر. ۱۳۷۷. لغتنامه دهخدا. چاپ دانشگاه تهران.
- زنوزی، فرخ. ۱۳۸۵. ساخت و ساز در مرکز تاریخی تهران. دومین سمینار ساخت و ساز در پایتخت. تهران.
- صدری افشار، غلامحسین. ۱۳۸۶. فرهنگنامه فارسی. سه جلد. تهران
- صمدی رندی، یونس. ۱۳۷۶. مجموعه قوانین، مقررات، آئین نامه ها بخشنامه ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور. سازمان میراث فرهنگی کشور. تهران.
- علی حاجیلو، حسین؛ ۱۳۸۳. معرفی روش های تحلیل داده های کیفی با تأکید بر روش تحلیل محتوا. فصلنامه مدیریت فردا.
- فلامکی، محمد منصور. ۱۳۸۰. باز زنده سازی بناها و شهرهای تاریخی. چاپ چهارم. انتشارات دانشگاه تهران. تهران.
- فلامکی، محمد منصور. ۱۳۸۴. نوسازی و بهسازی شهری. انتشارات سمت. تهران.
- فلامکی، محمد منصور. ۱۳۸۳. از واژه تا متن-شناخت باززنده سازی شهری در ایران. مجله آبادی. شماره ۴۵. تهران.
- گروت، لیندا و وانگ، دیوید. ۱۳۸۴. روش های تحقیق در معماری، ت: دکتر علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران.
- گریفونه آزمون، رزاماریا. ۱۳۵۳. فرهنگ ایتالیایی فارسی. انتشارات اشراقی. تهران
- لینچ، کوین. ۱۳۷۴. سیمای شهر. ت: منوچهر مزینی. انتشارات دانشگاه تهران
- مبانی طرح ساماندهی دولتخانه صفوی شهر قزوین. ۱۳۸۸. سازمان میراث فرهنگی استان قزوین.

- Baily. Emelien. 2006. *Belleville, de l'ilot insalubre a' la politique de la ville.*
- Le Moniteur. Edition. 2002. Numero Special: (Amenagement 2002).
- Larousse .Pierre Athanase.1998. Grand Larousse encyclopédique en dix volumes, Éditions Larousse.